

2980-2806

Dorlion Journal

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Vol./Cilt: 2 / Issue/Sayı: 2, December/Aralık 2024, pp./ss. 598-615.

Kur'ân'ın Tövbeye Davet Yöntemi*

The Method of The Qur'an Inviting to Repentance

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14577360>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
06.11.2024

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
30.12.2024

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
31.12.2024

Dorlion Journal

Mehmet ESER

ESOGÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Eskişehir, TÜRKİYE.

huvseri@gmail.com

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0002-4489-9463>

Doç. Dr. Fatih TOK

ESOGÜ İlahiyat Fakültesi Temel İslam
Bilimleri, Tefsir Anabilim Dalı,
Eskişehir, TÜRKİYE.

ftok@ogu.edu.tr

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0003-4881-5455>

SCREENED BY

iThenticate®
Professional Plagiarism Prevention

Öz

Nesiller boyu muhafaza edilen ve ilk günkü gibi hidayet kaynağı olmaya devam eden Kur'ân, karanlıkları nuruyla aydınlatmayı sürdürmektedir. Kur'ân'a muhatap kılınan insan, zaafına rağmen, akıl ve iradesiyle vahyedilen hükümleri uygulayarak Kur'ân'ın nuruyla hem dünya hem de ahiret saadetine ulaşmak için de çaba göstermektedir. Kur'ân-ı Kerim insanı tövbeye davete seslenişte farklı yöntemler kullanmaktadır. Kur'ân, Mümin insanın zaafı nedeniyle tövbe etmeye muhtaç olduğu ve bu nedenle tövbe etmesi gerektiği için kulunu tövbeye davette ısrar etmektedir. İnsanda tövbe duygusu oluştuğunda pişmanlık, tövbe, mağfiret (istiğfar) ve af gibi kavramlarla tövbe edip af dileme kapısına gelip halini arz ederek yaratıcı Yüce Allah'a sığınmak ister. Bu bağlamda makale Kur'an'ın insanı hangi usul ve üslupla günahlarından tövbeye davet ettiğini ele almaktadır. Bu açıdan araştırma Kur'an'ın bir üslup özelliğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Görüne o ki Kur'ân, bir yandan insanı müjdeli vaadlerde bulunarak tövbeye davet ederken bir yandan da geçmiş kavimlerin ibretlik hallerini gözler önüne sererek onu ikaz ederek davette bulunmaktadır. Öte yandan kâh sorular sorup düşünmeye sevk ederek, kâh tövbe etmeme halinde ahiret gününde karşılaşacakları sıkıntılı halleri açıklayarak tövbeye yanaşmayanları tenkit eder. Yüce Allah, kulunun tövbesine karşılık onun günahlarını örter, siler, sevaba tebdil eder veya giderir. Davete icabet ederek tövbe edip af dileyen insan, tövbesi sonrası bireysel olarak kendisini ıslah yoluna gider. İnsanda olan olumlu değişimler ve tövbesinin toplum ile çevresindeki diğer canlı cansız yaratılmışlara olumlu katkılar sunar.

Anahtar kelimeler: Kur'ân, Günah, Mağfiret, Tövbe, Af.

Abstract

The Quran, which has been preserved for generations and continues to be a source of guidance as it was on the first day, continues to illuminate the darkness with its light. Despite his weaknesses, the person addressed by the Quran strives to achieve happiness in both this world and the hereafter by applying the provisions revealed with his mind and will, and with the light of the Quran. The Quran uses different methods in calling people to repent. The Quran insists on calling its servant to repentance because the believer needs to repent due to his weaknesses and therefore needs to repent. When a person feels repentant, he wants to seek refuge in his Creator, Almighty Allah, by coming to the door of repentance and asking for forgiveness with concepts such as regret, repentance, forgiveness (istighfar) and pardon. In

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Eser, Mehmet – Tok Fatih. "Kur'ân'ın Tövbeye Davet Yöntemi". Uluslararası Dorlion Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (DASAD) 2/2 (Aralık 2024), 598-615. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14577360>

CC BY-NC 4.0 DEED

* Bu çalışma ESOĞÜ Sos. Bil. Ens. Temel İslam Anabilim Dalı'nda Doç. Dr. Fatih TOK danışmanlığında tamamlanan "Kur'ân-ı Kerim'in İnsanı Tövbeye Davet Yöntemi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

this context, the article examines the method and style in which the Quran invites people to repent of their sins. In this respect, the research aims to reveal a stylistic feature of the Quran. It seems that the Quran, on the one hand, invites people to repent by making good news promises, while on the other hand, it warns them by revealing the exemplary situations of past nations. On the other hand, it criticizes those who do not repent by sometimes asking questions and prompting them to think, and sometimes explaining the difficult situations they will face on the Day of Judgment if they do not repent. In response to the repentance of His servant, Almighty Allah covers, erases, converts to reward or removes his sins. A person who responds to the invitation, repents and asks for forgiveness, individually goes on the path of self-correction after his repentance. The positive changes in a person and the positive contributions of his repentance to society and other living and non-living creatures around him.

Keywords: Quran, Sin, Forgiveness, Repentance, Pardon.

1. GİRİŞ

İnsan, kendisini yeryüzünün halifesi¹ olarak yaratan Allah'a karşı kullukla sorumludur. Rabbi, sorumluluğu konusunda ona yol gösterici rehberler olarak peygamberler ve kitaplar göndermiştir. İnsandan beklenen Rabbinden gelen emir ve yasaklara tam itaattir. Fakat Hz. Âdem ve Havva örneğinde görüldüğü üzere insan zaman zaman Rabbinin emirlerine isyan edebilmektedir. Yüce Allah, pişmanlığa sebep olan bu tür isyanlar sonrasında insanı hemen cezalandırmamakta ve kendisini ıslah etmesi için ona imkân tanımaktadır. Şayet insan samimi bir pişmanlık sergiler ve kararlı bir şekilde Allah'a yönelirse bağışlanabilir ve günahının manevî yükünden kurtulabilir.²

Bazı zaafılar yanında çeşitli kabiliyetlerle donatılan insadan beklenen, sınırsız nefisî istek ve arzularla şeytanî dürtülere uymamasıdır. İnsan Rabbine olan samimi kulluğunu, yapmakla sorumlu olduğu ameller ve kaçınması gereken hususlar konusundaki tavırlarıyla ortaya koymaktadır.

“İnandık” demekle başıboş bırakılmayan insanın³, korku, açlık, mal ve canından eksiltmeyle imtihan edileceği Kur'an'da bildirilmektedir.⁴ İnsan söz konusu imtihan sürecinde zaman zaman hatalar yapabilmektedir. Yaptığı hataları düzeltmesi ve günahlarından temizlenmesi, tövbe edip af dilemesine bağlıdır. Ayrıca Kur'an'da tövbe ettiği takdirde elde edeceği dünyevî ve uhrevî, maddî ve manevî faydalar da beyan edilmiştir.

Günaha meyilli nefsi ve apaçık düşmanı olan Şeytan, çeşitli yöntemlerle insanı hataya sürüklemekte ve onun günah işlemesine sebep olmaktadır.⁵ Şeytan ilk yalanıyla Hz. Âdem ve Havva'yı aldatarak “ağaca yaklaşmama” emrini ihlâl ettirmiştir. Fakat Yüce Allah onlara pişman olup hatadan dönme fırsatı vermiş ve onun kıssasını tüm insanlara örnek kılmıştır.

¹ el-Bakara 2/30.

² en-Nisâ 4/145-147; et-Tevbe 9/5, 10-11.

³ el-Ankebût 29/2. Ayetin sebep-i nüzulü için bk. Bedrettin Çetiner, *Esbâb-ı Nüzûl Kur'an Âyetlerinin İniş Sebepleri* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2010), 2/685.

⁴ el-Bakara 2/155.

⁵ en-Nahl 16/63.

Böylece insanlara kıyamet gününe kadar günahlardan pişmanlık halinde nasıl davranacakları gösterilmiştir.⁶

Makalemiz, ayetler çerçevesinde bir günah ya da suçun ardından insanın pişmanlık ve tövbe sürecine yoğunlaşmaktadır. Kur’ân, işlenen günahların ardından çeşitli üsluplarla insanı pişmanlığa, tövbe ve af dilemeye davet etmektedir. Zira vahyin muhatabı olan insan her zaman ve her şartta aynı psikolojik hale sahip olmamaktadır. Öte yandan insanlar birbirlerinden farklı zihin ve ruh hallerine sahiptir. Bu sebeple Kur’ân’da onlara yönelik davetler de farklı üsluplarda gelmektedir.⁷ Biz de bu çerçevede araştırmamızda Kur’ân’da tövbeye davette kullanılan farklı üslupları tespit etmeye çalışacağız.

Etik Beyan: Bu çalışma, tüm etik standartlara uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Bu makalede sunulan bilgi ve bulgular, dürüstlük ve şeffaflık ilkelerine uygun olarak yazıya geçirilmiştir. Yazarlar, araştırmanın her aşamasında bilimsel bütünlük ve objektiflikten ödün vermemiştir. Ayrıca, bu çalışmada kullanılan tüm kaynaklara uygun şekilde atıf verilmiştir. Araştırma doküman incelemesine dayalı olduğundan etik kurul onayı gerekmemektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kur’ân-ı Kerim’de günah anlamında “zenb”⁸, “cünah”⁹, “vizr”¹⁰, “hûb”¹¹, “ism”¹² ve “zelle”¹³ gibi kelimeler kullanılmaktadır.¹⁴ Vizr kavramı sorumluluğu, yükümlülüğü, zelle doğru yoldan kayıp gitmeyi, zenb, cünah, ism ile tek bir yerde geçen hûb kavramları ise daha çok kasıtlı olarak işlenen bir suçu, cürmü ve günahı ifade etmektedir.¹⁵ Bunlardan en yaygın kullanılan ism kelimesi, “insanın hayır konusunda yavaşlatan, azaba sürükleyen fiil ve azap” şeklinde, zenb ise, “akabinden veya peşinden ceza gelen fiil” olarak tanımlanmaktadır.¹⁶ Kavram olarak günahı, Allah’ın emir ve nehiylerine muhalefet etmek olarak ifade edebiliriz. Tövbe ise işlenen bir günahın ardından insanın pişmanlığı ile gündeme gelmektedir.

Hata ve günahların ardından dile getirilen “keşkelerin” artması kişinin fiillerine pişmanlık ve tövbe olarak yansır. Pişmanlık, yapılan fiillerin yanlış ya da hatalı olduğunu hissetmektir. Hatadan dönme eyleminin ilk adımı olup ‘bir şeyi arkasından anlama, öğrenme’ anlamı taşımaktadır.¹⁷ Kur’ân’da pişmanlığın farklı kelimelerle ifade edildiği bilinmektedir. Bu

⁶ el-Bakara 2/160; el-A’râf 7/23.

⁷ Merve Akdemir – Ali Rıza Gül. “Kur’ân’da İnsanla İlgili Sembolik İfadelerin Analizi”, *Sultan İlahiyat Araştırmaları Dergisi (SİAD)* 1/1 (Aralık 2023), 85.

⁸ Âl-i İmran 3/135; ez-Zümer 39/53.

⁹ Bakara 2/158; en-Nisâ 4/23.

¹⁰ En’âm 6/31; Tâhâ 20/87.

¹¹ en-Nisâ 4/2.

¹² Bakara 2/85, 173; Mâide 3/29.

¹³ Bakara 2/36, 209; Nahl 16/94.

¹⁴ Fatih Tok, “Günah ile Tövbe Arasındaki Mahiyet İlişkisi”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 8/1 (Nisan/April, 2024), 295. 291; Adil Bebek, “Günah”, *TDV Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yay. 1996), 14/282-285.

¹⁵ Bakara 2/36, 85, 173, 209; Âl-i İmran 3/135; en-Nisâ 4/2, 23; Mâide 3/29; En’âm 6/31; Nahl 16/94; Tâhâ 20/87; ez-Zümer 39/53.

¹⁶ Rağıb el-İsfehani, *Müfredat*, 10, 581.

¹⁷ İbn Manzûr, *Lisanu’l-Arab*, 4/189.

bağlamda ‘hasretün’,¹⁸ ‘leyte’,¹⁹ ‘mulîm’,²⁰ ‘nedâmet’,²¹ ‘veyl’,²² ‘yâ veyletâ’ ‘veyl’,²³ teğabün’,²⁴ “esife”,²⁵ “levm”,²⁶ “i’tirâf”,²⁷ “tövbe”,²⁸ “afâ”,²⁹ ‘zaleme (zulüm)’ gibi kelimelerin kullanıldığını görmekteyiz.³⁰

Pişmanlığı takip eden fiil tövbe, geri dönmek, rûcû etmek, dinde yerilmiş şeyleri terk edip, övgüye layık olanlara yönelme anlamı taşır.³¹ Kur'an-ı Kerîm’de tövbe kavramı, seksen sekiz yerde geçmektedir. Bunlardan bir kısmı Allah Tealâ’ya bir kısmı da insana nisbet edilmektedir. Tövbe, insanın fitratına geri dönerek temiz bir sayfa açmak amacıyla masiyetten uzaklaşıp Rabbinden bağışlanma dilemesidir.³² Günah fiillerin terkedilerek, Kur'an ve sünnetin buyurduğu istikamete samimi olarak dönme kararıdır. Râgıb el-İsfahânî, tövbeyi insanın işlemiş olduğu günah ve hatadan pişman olup vazgeçmesi ve özür dilemenin en etkili beyan şekli olduğunu belirtmiştir.³³ Yüce Allah’ın isimlerinden biri olan *Tevvâb* da O’nun pişmanlık gösterip af dileyenlerin tövbelerini kabul edeceği anlamı taşır.³⁴

Tövbe fiilini istiğfar iradesi takip eder ki bunun anlamı mağfiret yani Allah’ın kulunun günahını örtüp kusurunu bağışlamasını talep etmektir.³⁵ İnsanın gerek kendisi gerekse başkası için Allah’tan bağışlanma dilemesine “istiğfar”; istiğfarın kabul edilip kişinin bağışlanmasına da “mağfiret” denilmektedir. Mağfiret koruma amaçlı “örtme, setr etme, kapatma” anlamı taşıması nedeniyle günahların hem silinmesi hem de bir daha aynı günahın işlenmemesi

¹⁸ Handan Yalvaç Arıcı, “Kur'an Perspektifinden Pişmanlık”, *Artuklu Akademi* 7/2 (2020), 419.

¹⁹ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 973; İbn Manzûr, “leyte”, 12/373.

²⁰ İbn Manzûr, “Mulîm”, 21/557.

²¹ İbn Manzûr, “Nedâmet”, 14/94.

²² İbn Manzûr, “Veyl”, 16/422.

²³ İbn Manzûr, “Yâ veyletâ”, 16/422.

²⁴ et-Tegâbün 64/9.

²⁵ el-A'raf, 7/150; Yûsuf, 12/84; el-Kehf 18/6; Tâhâ 20/86; ez-Zuhuruf 43/55.

²⁶ Yûsuf 12/32; İbrâhîm 14/22; Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî (v. 565/1170), “A-F-V” md., *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, çev. Abdülhakîm Güneş- Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yay., 2010), 710; Zülfikar Durmuş, Havva Özata, “Kur'an-ı Kerim’de Ahirette Yaşanacak Pişmanlık Sahneleri”, *Umde Dini Tetkikler Dergisi* 2/1 (Temmuz 2019), 9-47.

²⁷ et-Tövbe, 9/102; el-Mü'min 40/11; el-Mülk 67/11.

²⁸ el-Bakara 2/37, 58, 187; el-Maide 5/39, 71; el-En'am 6/54; et-Tövbe 9/117, 118; Hûd 11/112; Meryem 19/60; Tâhâ 20/82, 122; el-Furkân 25/70, 71; el-Kasas 28/67; el-Mücâdele 58/13; el-Müzzemmil, 73/20.

²⁹ el-Bakara 2/52, 109, 178, 187; 219, 223, 237, 287; Âl-i İmrân 3/134, 152, 155, 159; en-Nisâ 4/43, 99, 149, 153; el-Mâide 5/13, 95, 101; el-A'râf 7/95, 199; et-Tövbe 9/43, 66; el-Hac 22/60; Nûr, 24/22; eş-Şûrâ 42/25, 30, 34, 40; el-Mücâdele 58/2; et-Tegâbün 64/14; Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 574, 575; Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 710-711.

³⁰ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 657-660.

³¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1/233.

³² Heyet, *Mu'cemü'l-Vasît*, 90; Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 237.

³³ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 200.

³⁴ el-Bakara 2/ 37, 54, 58, 128, 160, 187, 222, 279; Âl-i İmrân 3/89, 90, 128; en-Nisâ, 4/16, 17, 18, 26, 27, 64, 92, 146; el-Mâide 5/ 39, 34, 71, 74; el-En'am, 6/54; el-A'râf, 7/143; 153; et-Tövbe, 9/3, 5, 15, 27, 74, 102, 104, 106, 112, 117, 118; Hûd, 11/3, 52, 61, 90, 112; er-Ra'd 13/30; en-Nahl 16/119; Meryem, 19/60; Tâhâ, 20/82, 122; Nûr 24/5, 10, 31; el-Furkân, 25/ 70, 71; el-Kasas, 28/67; el-Ahzâb 33/24, 73; el-Mü'min 40/3, 7; eş-Şûrâ 42/25; el-Ahkâf 46/15; el-Hucurât 49/11; el-Mücâdele, 58/13; et-Tahrîm 66/4, 5, 8; el-Müzzemmil, 73/20; el-Burûc 85/10; en-Nasr 110/3.

³⁵ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 609, 657-658.

hususunda Allah’tan yardım ve korunma talebini ifade eder.³⁶ Af, suç veya günah işleyeni, hatalı davrananı bağışlamak ve cezalandırmaktan vazgeçmek demektir.³⁷ İstilahtaki anlamı, suçu cezalandırmaktan vazgeçmek, günahından dolayı kişiyi ayıplamamak ve eleştirmemektir.³⁸ Esmâ-i Hüsnâ’daki *Afûv*, affeden, kulların günahını silen, cezaları kaldıran şeklinde tanımlanır.³⁹ Bu minvalde şimdi de Yüce Allah’ın günahkâr ve isyankâr insanları affetmek için hangi üslupları kullandığını ele alacağız.

3. TÖVBEYE DAVET ÜSLUPLARI

Davet kelime anlamı olarak Kur’ân’da çağırmak (nidâ),⁴⁰ seslenmek, dua etmek,⁴¹ yardım istemek, yalvarmak,⁴² adlandırmak,⁴³ sormak,⁴⁴ temenni etmek, istemek⁴⁵ gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Davette muhatabı ikna edebilmek için ona davet edilen değerleri sevdirmek ve onun ruh halini gözetten bir üslupla yaklaşmak önerilmektedir.⁴⁶ Davet ancak hikmetle ve güzel öğütle yapıldığı takdirde muhatabın gönlüne, aklına hitap edip onu etkileyecek ve mevcut fikirlerinden vazgeçirebilecektir.

Davette hedef, muhataba yeniden düşünme, değerlendirme fırsatı sunarak onu istenilen yeni değerle tanıştırmaktır. Muhatabın duyuşsal, duygusal ve bilişsel hâl yaşamasıyla kendisini iç sorgudan geçirerek yeni mesajın güzellikleriyle ikna olması beklenmelidir. Davet hatırlatma, yönlendirme ve eğitmeyle kişide yeni davranışlar geliştirme amacı taşır.⁴⁷

Allah’ın emir ve yasaklarına aykırı fiil ve tavır anlamı taşıyan günah⁴⁸ kişiyi darlık ve sıkıntı⁴⁹ içinde bırakır. Günah fiillerin işlenmesinde kişinin isteği ve bilinçli irade beyanı bulunur. Kur’ân insanı ikna etmede farklı davet yöntemleriyle, onu günahın ruhsal rahatsızlığından kurtarmak için pişmanlığa yönlendirir. Böylece insan tövbenin ilk basamağına hazırlanır. Kur’ân davette kullandığı yöntemlerle kişiyi düştüğü yanlışlıktan tekrar kulluk çizgisine çekmek ister.

³⁶ Râgıb el-İsfehânî, *Müfredat*, 609, 657-658.

³⁷ Mehmet Canbulat, “İstiğfar”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 332.

³⁸ el-Bakara 2/286; el-A’raf, 7/199; Râgıb el-İsfehânî, *Müfredat*, 239, 710-711; Hüseyin Avni Çelik, “Affın Kur’ân-ı Kerimdeki Yeri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (Haziran 1995) 12/107-108.

³⁹ en-Nisâ 4/43; el-Hac 22/60; el-Mücâdele, 58/2; M. Fuad Abdülbâki, “G-F-R”. *el-Mu’cemu’l-Müfreh li Elfazil-Kur’ân’il-Kerim*, 466, 500.

⁴⁰ Âl-i İmrân 3/153; el-Enfâl 8/24; Yûnus 10/25, el-Mû’mîn 40/41-42, Fussilet 41/31-33. Râgıb el-İsfehânî, *Müfredat*, 383-384; Halis Albayrak, “Tebliğ ve Davet Kavramlarının Analizi”, *İslam’ın Güncel Sunumu Hz. Peygamber’in Tebliğ Metodu Işığında* 2003 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 46-47.

⁴¹ el-A’raf 7/189; Âl-i İmrân 3/38; el-İsrâ 17/110.

⁴² Yûnus 10/12, el-En’âm 7/40-41; ez-Zümer 39/8.

⁴³ el-Ahzâb 33/5.

⁴⁴ el-Bakara 2/68, 69, 70.

⁴⁵ el-Furkan 25/13-14.

⁴⁶ Albayrak, “Tebliğ ve Davet Kavramlarının Analizi”, 49-50.

⁴⁷ Albayrak, “Tebliğ ve Davet Kavramlarının Analizi”, 51.

⁴⁸ İsmail Karagöz, Mehmet Canbulat, Fikret Karaman, İbrahim Paçacı, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 2020), 204-205.

⁴⁹ Râgıb el-İsfehânî, *Müfredat*, 246.

Kur'an'ın kelime ve harfleri arasındaki bağlantı, cümlelerinin dizilişindeki benzersiz sıralanışı, lafız ve manadaki dengesi, aynı anda farklı konuların iç içe işlenerek farklı seviyelerdeki insanlara hitap etmesi muhatapları üzerindeki tesiri etkin kılmaktadır. İnsanı küfür, şirk, nifak, cürüm, zulüm gibi fiillerden vaz geçmeye davet eden ayetler siyak ve sibak bağlamında incelendiğinde bu çağrının bazen tehdit bazen de müjde üslubuyla yapıldığı görülmektedir.⁵⁰

Kur'an her çağda inanç ve amel bakımından muhalefet eden kişinin yaşam şekline farklı yöntemlerle dokunarak onun dînî ve ahlâkî bozulmasını önlemek ve onu hakka yöneltmek istemiştir. Şimdi de Kur'an'ın, inkâr ve/veya hataya düşmüş insanı hangi üsluplarla pişman olup vaz geçmeye, tövbe etmeye ve hakka dönmeye davet ettiğini başlıklar halinde inceleyelim.

3.1. Müjdeli Vaadlerde Bulunmak

Vaad, söz vermek, vaatte bulunmak, tehdit etmek anlamıyla Kur'an'da sıkça geçmektedir.⁵¹ Vaad kelimesi Kur'an'da, Allah'ın verdiği sözü yerine getireceği ve O'nun dünya ve âhirette müminlere olan müjdeleri; inanmayanların acı âkıbetleri, peygamberlerin kavimlerine verdikleri söz ve müjdeler olarak geçmektedir.⁵² Kur'an'da kelimenin kullanım üslubu incelendiğinde şeytanın vaadinden vazgeçmesi,⁵³ Allah'ın vaadinin gerçekleşmesi,⁵⁴ tehdit ve kötülüğün vaadi,⁵⁵ hem iyilik hem kötülük ifade eden vaadler⁵⁶ ile karşılıklı olarak tehdit savurmada⁵⁷ veya müjdelerde⁵⁸ kullanıldığı görülmektedir.

Ayetteki, “Ey Rabbimiz! Peygamberlerine vaad ettiklerini bizlere ver. Kıyamet günü yüzlerimizi kara çıkarma. Şüphesiz sen, verdiğin sözden dönmezsın.”⁵⁹ şeklindeki insana bildirilen dua şekli, vaadlerin gerçekleşeceği güne olan imanın göstergesidir. Hz. İbrahim'in duasında “Diriliş gününde beni üzme, mahcup eyleme!”⁶⁰ diye vaad edilen hesap gününün şiddetinden Allah'a sığınış görülmektedir. İman etmeyen müşriklerin ise “Vay başımıza gelen! Kim bizi diriltip mezarımızdan çıkardı? Bu Rahman'ın vaad ettiği şeydir...”⁶¹ diye pişmanlık duyacakları Kur'an'da bildirilmektedir. Bu tür vaad ifadeleri günahkâr insanı düşündürmeye ve pişman olup tövbe etmeye yöneliktir.

⁵⁰ el-Bakara 2/46; el-Kalem 68/16; el-Alâk 96/8, 15-18. Cemâleddin el-Kâsımî, *Kur'an'ı Anlamak-Tefsir İlminin Temel Meseleleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1990), 109; Lütfi Doğan, *Sünnet Işığında İslam Ahlâkının Esasları* (Ankara: DİB Yayınları, 2015), 67.

⁵¹ el-Bakara 2/268; el-Mâide 5/9; el-Enfâl 8/42; Yûnus 10/55; er-Ra'd 13/40; İbrâhîm 14/22, 47; el-Kehf 18/48; Tâhâ 20/59; el-Hac 22/47, 72; el-Kasas 28/61; Sebe' 34/30; el-Fetih 48/20.

⁵² Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât*, 1165-1168; Mustafa Demiray, ‘Vaad’, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: DİB Yay.2012), 42/403.

⁵³ İbrâhîm 14/22.

⁵⁴ el-Kasas 28/61.

⁵⁵ el-Bakara 2/268; er-Ra'd 13/40; el-Hac 22/47, 72.

⁵⁶ Yûnus 10/55.

⁵⁷ el-Bakara 2/51, 235; el-A'râf 7/142.

⁵⁸ Nûr 24/55; Lokmân 31/8-9.

⁵⁹ Âl-i İmrân 3/194; *Kur'an Yolu Tefsiri* 1/741-742.

⁶⁰ eş-Şuarâ 26/87.

⁶¹ Yâsîn 36/52.

Allah Tealâ, tövbe edip mümin ve salih kul olanlara müjdelediği ikramlarını çeşitli şartlara bağlamıştır. Bunlar Kur’ân’da salih amel, infakta bulunma⁶², müttaki,⁶³ sabır/şükür ehli⁶⁴ ve ahlaklı olma⁶⁵ ve ibadet şekilleri⁶⁶ olarak belirtilmektedir. Salih amel şartı çeşitli ayetlerde, “İnanıp ‘yararlı işler (salih amel) yapanlara altlarından ırmaklar akan cennetlerin kendilerine aid olduğunu müjdele!”,⁶⁷ “Selâm size! Yapmış olduğunuz ‘iyi işlere’ karşılık girin cennete”⁶⁸ şeklinde geçmektedir. Allah, nefsin azmasına müsaade etmeden, kontrollü bir şekilde nefsin ihtiyaçlarının karşılanmasını ve tüm fiillerinde insanın bir iyilik merkezi haline gelmesini talep etmektedir.⁶⁹ Keza Yüce Allah, kullarını “hayırlarda yarışınız.”⁷⁰ buyurarak salih amellere davet etmektedir.

3.2. Geçmiş Kavimlerin Durumunun İbret Olarak Gösterilmesi

Kur’ân’ın üçte biri oranında olan kıssalar, gelecek insanlık için ibret ifade etmektedir. Helâk olmuş kavimlerin hataları incelendiğinde kendilerine gönderilen Peygamberleri hangi konularda dinlemedikleri ve hangi günahları işledikleri görülmektedir. Allah geçmiş kavimlerin başlarına gelmiş olan olayları açıklamakla insanların aynı hataları işlememesi için uyarmaktadır.⁷¹ Kur’ân zilletle uğrayarak helâk olmuş kavimleri ve helâk oluş sebeplerini yaşayan insanların ibret almaları için kıssalar şeklinde açıklamıştır.⁷² Kıssalar incelendiğinde geçmiş kavimlerin zillette düşmelerinin ana sebebinin, insanların akıl ve iradelerini kullanarak iman etmeleri yerine isyanı seçip nefis ve hevalarına uymaları oldukları görülür.⁷³

Kıssaların tevhid, iman, vahiy ve Peygambere iman gibi konuları vurguladığı görülmektedir.⁷⁴ Bu uyarılar dünyada ve ahirette insanların üzüntü çekmemesi için yapılan bir merhamet tezahürüdür. Kur’ân’da günah işleyenlerin günden dönmeleri istenirken;

⁶² el-Bakara 2/195, 215, 219; Âl-i İmrân 3/17, 92, 134; el-Mâide 5/64; Çetiner, *Esbâb-ı Nüzûl Kur’ân Âyetlerinin İnış Sebepleri*, 2/780.

⁶³ el-Bakara 2/177, 189; el-Furkan 25/74; ez-Zâriyât 51/5.

⁶⁴ el-Bakara 2/45,52, 56, 153; Âl-i İmrân 3/17, 200; En-Nisâ 4/147; el-En’âm, 6/63.

⁶⁵ Âl-i İmrân 3/114-115; Nûr 24/21; eş-Şura 42/40; el-Kalem 68/4.

⁶⁶ Lokmân 31/4.

⁶⁷ el-Bakara 2/25, 82; En-Nisâ 4/57, 122; Yûnus 10/4; er-Ra’d 13/29; İbrâhîm 14/23; en-Nahl 16/30; el-Kehf 18/107; el-Ankebût 29/7; Lokmân 31/8-9.

⁶⁸ el-Bakara 2/62; Yûnus 10/9; en-Nahl 16/30-32; el-Hac 22/37; el-Ankebût 29/9; Yâsîn 36/55-58; ez-Zümer 39/34; el-Câsiye 45/30; el-Beyyine 98/7.

⁶⁹ el-Bakara 2/25; Lokmân 31/8-9; Sebe’ 34/10-11; ez-Zümer 39/10; Çetiner, *Esbâb-ı Nüzûl Kur’ân Âyetlerinin İnış Sebepleri*, 2/760; Heyet, *Kur’ân Yolu Tefsiri*:1/ 90-92.

⁷⁰ el-Bakara 2/148.

⁷¹ el-mâide 5/66; A’raf 7/1, 60, 71; Yunus 10/26, 71, 98; Hud 11/27, 32, 37, 42, 44, 53, 82; İbrahim 14/9; el-Hicr 15/73-74; Furkan 25/37; eş-Şuarâ 26/176-187; en-Neml 27/62; el-Kasas 28/81; Sebe’ 34/16-17; Yâsîn 36/28-30; el-Ahkâf 46/21-22, 24; ez-Zâriyât 51/41; el-Kamer 54/18-21; el-Hâkka 69/6; Nuh 71/1, 23; el-Fecr 89/27; el-Fîl 105/1-5. İskender Şahin, “Dünya Hayatı Çerçevesinde Kur’ân’da Yer Alan Fiilî Cezalar,” *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2013), 61-85.

⁷² Yûnus 10/92.

⁷³ el-Hicr 15/4-5; el-Furkan 25/43.

⁷⁴ Yûsuf 12/7; er-Ra’d 13/3-4, en-Nahl 16/11-13, 65-66, 79; el-Ankebût 29/15, 24; er-Rûm 30/21-24; el-Câsiye 45/4; et-Târık 86/5; Bkz. Seyfullah Aruk, *Kur’ân-ı Kerim’de Kadın Kıssaları* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dalı Yüksek Lisans Tezi, (2011), 13.

dönmekte ısrar edenler için de “Onlara bu olayları anlat ki düşünsünler.”⁷⁵ buyruğuyla geçmiş kavimlerin hallerinden ibret almaları ve tövbe edip hakka dönmeleri öğütlenmektedir.

3.3. Soru (İstifhâm) Üslubuyla Yapılan Davet

Kur'an-ı Kerim'e bakıldığında kullanılan soru edatların çoğunun istifhâm hemzesi olduğu görülmektedir. Bu edatlar soru sormaktan ziyade mecâzi çağrışımlarda bulunmak üzere kullanılmıştır. Soru hitapları genelde Allah'tan kullara yönelik olmakla birlikte, edatların gerçek manada soru anlamı ifade etmeleri beşerden sadır olan sorularda görülmektedir. Bu soruların öğrenme amaçlı peygamberlere yönelik sorulmuş sorular olduğu görülmektedir.⁷⁶

Kur'an-ı Kerim, insanların tövbe edip yalnızca Allah'a kulluk etmelerini isterken merak uyandırmak, araştırma isteklerini tetiklemek, düşünmek, tefekküre yönlendirmek gibi sebeplerle sorular sormakta ve insanların bilinçlenmesini, ders almalarını sağlamaktadır. Allah Tealâ bazen istifhâm, tenbîh, muhatabı uyarmak, mukayese yaparak insanın akıl yürütmesini sağlamak, hayret uyandırarak meraklandırmak ve gelecek hakkında bilgi vererek soru sormakla kulunu imana ve salih amele davet etmektedir. İstifhamın Kur'an-ı Kerim'de gerçek anlamda kullanılması genelde Allah'tan beşere yöneliktir.⁷⁷

Sorular, bilinçaltında saklı olan bilgilerle anlamların ortaya çıkması ve bilinci etkin olarak harekete geçmesi amacı güder. Birey soruyu cevaplamasa dahi zihinsel olarak bir işlem yapmak zorunda kalır. Kur'an-ı Kerim, “Ey insan! Kerem sahibi Rabbine karşı seni ne aldattı?”⁷⁸ gibi soru şekliyle kişiye hatalarını düşündürerek pişmanlığa sevkederken, kişinin kendisini sorgulamasını da sağlar. Günlük olağan görülen ve hiç üzerinde düşünülmeden yapılan su içme fiili için Kur'an “Hiç içtiğiniz suyu düşündünüz mü?”⁷⁹ diye sorarak onun değerini bilmeye ve olağan görülen bir şey hakkında bilimsel araştırma yapılması için düşünmeye sevketmektedir. Tüm bu sorular günahkâr kişinin Allah'ı ve O'nun kudretini düşünmesi ve O'na olan isyanından vaz geçip tövbe etmesini hedeflemektedir.

3.3.1. Düşündürmeye Sevk Eden Sorular Sorma

Kur'an-ı Kerim'de tefekkür edilmesi istenen ayetler oldukça fazladır. Kur'an'daki düşünceyle ilgili ayetler incelendiğinde tedebbür 4, ü'l'l-elbâb 16, tefekkür 18, nazar ve müştaqları 128, akıl ve müştaqları ise 49 defa geçmektedir. İnsanı düşünmeye sevk için Kur'an, “Güvende misiniz?”, “Helak edilir mi”, “Düşünmüyor musunuz?”, “Emin misiniz? “Görmüyorlar mı?”, “Sen mi?”⁸⁰ “Görüyor musun?”⁸¹ şeklinde sorular sormaktadır.

⁷⁵ el-A'raf 7/176.

⁷⁶ Yaşar Fatih Akbaş, “İstifhâm Edatlarının Soru Anlamı Dışında Kullanılması “Bakara Sûresi Örneği”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/19 (2023), 303.

⁷⁷ Akbaş, “İstifhâm Edatlarının Soru Anlamı Dışında Kullanılması ‘Bakara Sûresi Örneği’”, 307.

⁷⁸ el-İnfitâr 82/6.

⁷⁹ el-Vâkıa 96/68. Behlül Tokur, “Kur'an'da Soru Kalıpları ve Metaforlar”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2011), 113-114.

⁸⁰ el-En'âm 6/45-47, 61-64; en-Nahl 16/17-18, 45-47; el-İsrâ 17/68-69; el-Enbiyâ 21/42-43; ez-Zümer 39/19.

Kur’ân kevnî ayetlerde, ibret olarak anlatılan kıssalarda veya yapılmasını istediği ya da istemediği fiillerin açıklamaları ardından insanlara “Düşünmez misiniz?” diye sorarak onların akıl ve iradelerini kullanmalarını ister.⁸² Kur’ân’da, “Yûsuf dedi ki: Siz cahil kimseler iken Yûsuf ile kardeşine neler yaptığınızı biliyor musunuz?”⁸³ ifadesindeki istifhâmla geçmişteki eylemin menfi olduğu hatırlatılırken; “Rabbînin, fil sahiplerine ne yaptığını görmedin mi? Onların tuzaklarını boşa çıkarmadı mı?”⁸⁴ ayetiyle de sonu felaket olan olay hatırlatılmakta ve üzerinde düşünülmesi istenmektedir. Kur’ân-ı Kerim insanları düşünmeye sevkederken, daha önce yaşayan kavimlerin hallerine dikkat çekerek⁸⁵ azabı,⁸⁶ günah işleyenlere hesabının sorulacağını⁸⁷ ve insanların çaresiz kalacağı kıyamet gününün sıkıntısını⁸⁸ olumlu ve olumsuz sorularla hatırlatmaktadır.⁸⁹

Öte yandan ayetlerde sık sık akla vurgu yapılarak akli kullanmanın önemine dikkat çekilmektedir. Çünkü insan aklıyla aldığı kararlar neticesinde uygulamaya koyduğu fiillerden sorumlu tutulmuştur. Ayetlerde, “Rabbînden sana indirilenin gerçek olduğunu bilen kimse, (onu bilemeyen) kör gibi olur mu? (Bunu) ancak akıl sahipleri anlar.”⁹⁰, “Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?”⁹¹ “Hâlâ düşünmeyecekler mi?”⁹² gibi sorular yöneltilmektedir. Bu çerçevede geçmişte helâk edilmiş kavimlerin ibretlik kalıntılarının incelenmesi,⁹³ Allah’tan başka şefaatinin olmadığına akledilmesi soru şekilleriyle istenmektedir.⁹⁴ Düşündürmeye yönelik bu tür sorulardaki temel amaç, isyan halindeki müşrik, kafir ve münafıkları ya da günahkar müslümanları hatalarından vaz geçirmek ve tövbe etmelerini sağlamaktır.

3.3.2. Taaccuba (Hayret) Sevk Eden Sorular

Taaccuba sevkeden sorular, kişide hayret ve şaşkınlık uyandırmak için kullanılan bir soru tarzıdır. Taaccub inanılması güç olan bir olay veya durum karşısında duyulan hayret ve şaşkınlığı ifade eder. Kur’ân’da, “Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birisini mi yaratacaksın?”⁹⁵ diye meleklerin taaccubla insanın yaratılmasının nedeni sormaları; “Sizler Kitab’ı (Tevrat) okuduğunuz halde, insanlara iyiliği emredip kendiniz unutup musunuz?”⁹⁶ şeklinde İsrailoğullarının âlimlerini azarlaması taaccub (hayret) üslubuyla ifade edilmektedir. Keza

⁸¹ el-Mülk 67/2-5.

⁸² el-Bakara 2/219, 266; Âl-i İmrân 3/65, 103, 118; el-A’râf 7/57; Yûnus 10/3; Hûd 11/30; en-Nahl 16/17; el-Mü’minûn 23/85; es-Sâffât 37/155.

⁸³ Yûsuf 12/89.

⁸⁴ el-Fil 105/1-2.

⁸⁵ el-Hac 22/43-46; er-Rûm 30/9; es-Secde 32/25-27; el-Mü’min 40/21; el-Hac 22/43-46.

⁸⁶ el-Mülk 67/16-18.

⁸⁷ el-Mü’minûn 23/115-116.

⁸⁸ el-İnfitâr 82/6-12.

⁸⁹ Akbaş, “İstifhâm Edatlarının Soru Anlamı Dışında Kullanılması “Bakara Sûresi Örneği”, 306.

⁹⁰ er-Ra’d 13/19.

⁹¹ el-En’âm 6/32; El-Yûsuf 12/109; el-Enbiyâ 21/10; el-Kasas 28/60-61.

⁹² Yâsîn 36/68.

⁹³ es-Sâffât 37/137-138.

⁹⁴ el-Bakara 2/44, 76, 171; el-A’râf 7/169; el-Enbiyâ 21/10; es-Secde 32/4.

⁹⁵ el-Bakara 2/30.

⁹⁶ el-Bakara 2/44.

ayet-i kerimede, “Vay halimize! derler, bu nasıl kitapmış! Küçük büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!”⁹⁷ ifadesiyle hesapların görüleceği zaman insanlardaki hayret hâli hatırlatılmaktadır. Tüm bu ifadeler, haktan uzaklaşıp batıla yönelme durumunun şaşkınlık verici ve mantıksız olduğunu hatırlatmakta ve tövbe ile hakka dönmeyi amaçlamaktadır.

3.3.3. Takrîr (Onay) Amaçlı Sorular

Takrîr amaçlı sorular, muhataba bir şeyi kabul ve itiraf ettirmek için kullanılan soru şeklidir. Bununla muhatabın öne sürülen tezin kabul ve itiraf ettirilmesi amaçlanmaktadır. Takrîr istifhamdan maksat, muhatabın sahip olduğu bir konudaki bilgisinin iknâyla kesinlik kazanmasıyla onun itiraf etmesini sağlamaktır.

Takrîr (onama) ile ilgili Kur'an'daki bazı örnekler şunlardır: “Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir ışık verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayacak durumdaki kimse gibi olur mu?”⁹⁸ cümlesinin siyak-sibak ilişkisinden "kimse gibi olmaz" anlamını çağrıştırmaktadır.⁹⁹ Bu bağlamda kâfir (müşrik) insanın içinde bulunduğu halin düşünüp pişman olması, tövbe ederek şirki terketmesi ve tevhid üzere iman etmesi beklenmektedir.

3.3.4. İnkâr Edilen Konunun Hatırlatılmasıyla İlgili Sorular

İnkâr üsluplu soruların Kur'an-ı Kerîm'de ya bir iddiayı iptal etmek ya da tekzip (yalanlama) için kullanıldığı görülmektedir.¹⁰⁰ Ayet-i kerimede, “Allah'ın saptırdığını kim doğru yola eristirebilir? Onlar için herhangi bir yardımcı yoktur.”¹⁰¹ ifadesiyle Allah inkâr bir üslûpla, şayet bir kimsenin sapıklığına hükmettiyse, o kimse için artık hidayet edecek bir kimsenin ve herhangi yardımcının bulunamayacağını bildirmektedir. Keza ayet-i kerimede, “Peygamberleri dediler ki: Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında bir şüphe olabilir mi?”¹⁰² sorusuyla, Allah hakkında yanlış hususların düşünülmemesi gerektiği vurgulanmaktadır.

İnkârî soru şekilleri, ısrar eden müşriklerin olumlu cevaplayamayacakları sorulardır. Ayette insanın kıyamette Allah'ın yardımından başka hiçbir kimseden medet umamayacağı konusunda olduğu gibi¹⁰³ “Yaratılmış olarak insan mı? Yoksa Allah'ın mı? daha iyi bileceği”¹⁰⁴ ve “Kulak, göz ve kalb veren Allah'ın onları geri alması halinde kim geri verebilir?”¹⁰⁵ şeklinde kâfirlerin inkâr edemeyecekleri şekilde sorular sorulmaktadır. Bu tür soru üslubunda gelen ifadelerdeki maksat ise, kâfirlerin içinde bulundukları hali, yaşadıkları çelişkileri düşünerek tövbe etmeleri ve Hakka yönelmeleridir.

⁹⁷ el-Kehf 18/49.

⁹⁸ el-En'âm, 6/22.

⁹⁹ Umaç, “Kur'an'da İstifhâm Üslûbu ve Belâğî Özellikleri”, 746.

¹⁰⁰ Umaç, “Kur'an'da İstifhâm Üslûbu ve Belâğî Özellikleri”, 745.

¹⁰¹ er-Rûm 30/29.

¹⁰² İbrâhîm 14/10.

¹⁰³ el-En'âm 6/40.

¹⁰⁴ el-Bakara 2/140.

¹⁰⁵ En'âm 6/45-47.

3.3.5. Teşvik ve Temenniye Sevk Ettiren Sorular

Teşvik sorusu, yapılması istenilen bir fiilin talep edilmesinde kullanılmaktadır. Bu tarz sorularda maksat ayetin kapsamında yer alan fiil neyse insanlardan o fiilin yerine getirilmesinin istenmesidir.¹⁰⁶ Örneğin, “Ey iman edenler! Sizi acı bir azaptan kurtaracak bir ticareti size göstereyim mi?”¹⁰⁷ ayetindeki istifham inananları kârlı bir kazancı bulunan ahiret ticaretine yönelmelerini teşvik için sorulmuştur. “Verdiğinin kat kat fazlasını kendisine ödemesi için Allah’a güzel bir borç verecek yok mu? (kimdir?)”¹⁰⁸ şeklindeki ayetlerde ise istifham üslubu insanı karz-ı hasen için teşvik etmek için istihdam edilmiştir. Bu tarz sorular, günahkâr insanı içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarmak ve iyiliğe yönlendirmek amaçlı teşvik içermektedir. Sonuçta ise kişinin hatasından dönmesi, yaptıklarına pişman olup tövbe etmesi ve hakikate yönelmesi hedeflenmektedir.

3.3.6. Hayatın İmtihan Oluşunu Hatırlatan Sorular

Muhkem ayetler içinde sıralanan ibadetler yanında bir de insandan beklenen kulluk bilincine sahip olması istenen ayetler vardır. Sorular, insanın imtihana tabi tutulacağını hatırlatmakta ve insanın bunun üzerine düşünmesi istenmektedir. Kur’ân-ı Kerim, “...Yoksa Allah içinizden, Allah’tan, Resûlünden ve mü’minlerden başkasını kendilerine sırdaş edinmeksiz cihad edenleri ayırt etmeden bırakılacağınızı mı sandınız?”¹⁰⁹ “İnsanlar, denenip sınavdan geçirilmeden, “İman ettik” demekle bırakılacaklarını mı sanıyorlar?”¹¹⁰ şeklindeki sorularla her an kişinin imtihan nedeniyle gözetlendiğini hatırlatmaktadır. Böylece insana imtihana tabi tutulduğu bildirilmekte ve ondan, isyandan, günahdan vazgeçip Yüce Allah’a yönelmesi istenmektedir.

3.3.7. “Ve mâ Edrâke” Kalıbıyla Gelen Sorular

Kur’ân-ı Kerim’de on üç âyette geçen “Ve mâ edrâke” soru kalıbı, muhataplarının sorulan şeyle ilgili bilgi sahibi olmadıklarını ortaya koymaktadır. Allah kuluna bazı kelimelerin ne olduğunu sormaktadır. Bunlar Allah bildirmediği hakikatleri bilinemeyecek kavramlardır. Örneğin “Hâkka”¹¹¹, “Sakar”¹¹², “Yevmü’l-fasl”¹¹³, “Mâliki yevmi’d-din”¹¹⁴, “Siccîn”¹¹⁵, “Kâria” ve “Hâviye”¹¹⁶, “Hutame”¹¹⁷, “İlliyyûn”¹¹⁸, “Târik”¹¹⁹, “Akabe”¹²⁰ ve “leyletü’l-Kadr”¹²¹

¹⁰⁶ Akbaş, “İstifhâm Edatlarının Soru Anlamı Dışında Kullanılması ‘Bakara Sûresi Örneği’”, 306.

¹⁰⁷ es-Saf 61/10.

¹⁰⁸ el-Bakara 2/245; el-A’râf 7/53.

¹⁰⁹ et-Tövbe 9/14-16.

¹¹⁰ el-Ankebût 29/2-3.

¹¹¹ el-Hâkka 69/3.

¹¹² el-Müddessir 74/27.

¹¹³ el-Mürselât 77/17; Kur’ân Yolu Tefsiri, 5/526-527.

¹¹⁴ el-İnfitâr 82/17-18.

¹¹⁵ el-Mutaffifîn 83/8.

¹¹⁶ el-Kâria 101/3, 10.

¹¹⁷ el-Hümeze 104/5.

¹¹⁸ el-Mutaffifîn 83/19.

¹¹⁹ et-Târik 86/2.

¹²⁰ el-Beled 90/12.

¹²¹ el-Kadr 97/2.

ifadelerinin mahiyeti sorulmaktadır. “*Ve mâ Edrâke*” soru kalıbıyla gelen bu ifadeler gaybî bilgiler olmaları nedeniyle hakiki anlamlarıyla insan tarafından bilinemezler.¹²² Bu sorular insanı yaptıkları hakkında düşündürmeye, sıkıntılı bir akıbeti görerek yanlışlarından tövbe etmeye, hakka yönelmeye ve hakikati bulmaya yönlendirmektedir.

3.4. İkaz ve İtâb Ederek Davet

İtâb içeren ayetler, insanın nefsanî arzularının ardından gittiğinde kendisini bekleyen neticenin ne olacağını bildirmektedir. İtâb “azarlamak, paylamak, takdir etmek, hiddetle hitap etmek” anlamındadır.¹²³ Kur'an açısından da Allah'ın kulunu işlediği kusurdan dolayı uyarması, ikaz ve tedip etmesidir.¹²⁴

İtâb bazı Peygamberlere ikaz mahiyetinde gelen vahiyleri ifade etmektedir. İslam geleneğinde bu ayetlere “İtâb ayetleri” denilmektedir.¹²⁵ Hz. Âdem'den yasak ağaca yaklaşmamasının istenmesi; Hz. Nuh'un “Rabbim! Oğlum benim ailemdendi!” demesi üzerine oğlunun aileden sayılmaması;¹²⁶ Hz. Musa'nın “Rabbim! Bana Kendini göster!” diye talepte bulunması üzerine bunun mümkün olmadığının belirtilmesi;¹²⁷ Hz. Süleyman'ın halsiz düşürülmesi;¹²⁸ Hz. Yunus'un vazife mahallinden ayrılması üzerine balığın karnına düşmesi¹²⁹ ve Hz. Muhammed'in (sav) Allah'ın rızasını umarak yalvaranları yanından uzaklaştırmaması konusunda uyarılması¹³⁰ örnekleri ikaz (itâb) mahiyetindedir.

Öte yandan Kur'an-ı Ker'im, “Onlar, kendilerinden önce gelip geçmiş toplumların (acıklı) günlerinin benzerlerinden başkasını mı bekliyorlar?”¹³¹ ve “Bozguncuların sonu nasıl olduğuna bir bak!”¹³² ayetleriyle tehdit ve ikaz üslûbuyla inkârcı muhataplarına uyarıda bulunmuştur. Bu tür itâb ve ikaz ayetleri kulu yaptığı hatalar üzerinde düşündürme ve Hakka ve hakikate yöneltme amacı taşımaktadır. Günahkâr kul, tövbe edip Allah'a yönelirse ikaz ve tehdit edilen durumların başına gelmesinden kurtulacaktır.

3.5. Allah'ın Merhamet ve Sevgisinin Hatırlatılması

Cenâb-ı Allah hem dünya hem de ahirette Rahman ve Rahimdir.¹³³ Allah'ın rahmeti, yarattıklarına değişmez in'âm, ihsan, af ve mağfireti olarak anlaşılmalıdır.¹³⁴ Yüce Allah'ın

¹²² Muhammed İsa Yüksek, “Kur'an'daki ‘Ve-mâ edrâke’ Kalıbı Bağlamında Metafizik Varlıkların Mahiyet Tespitinde Dilin İmkânı”, *İlahiyat tetkikleri dergisi* 1 (2019), 88, 97.

¹²³ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, 2792.

¹²⁴ İsfahânî, *Müfredat*, 967-968.

¹²⁵ Syerikjan Kyendyebai, *İtâp Ayetlerinin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 24-26; Ahmet Öz, “Kur'an'da Yapıcı Eleştiri” (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 267.

¹²⁶ el-A'râf 7/22, 143; el-Enbiyâ 21/87; Hûd 11/45-46; Sâd 38/34-35.

¹²⁷ el-A'râf 7/143.

¹²⁸ Sâd 38/34.

¹²⁹ es-Sâffât 37/139-148.

¹³⁰ Abese 80/8-12.

¹³¹ Yûnus 10/102.

¹³² en-Neml 27/14.

¹³³ Ömer Dumlu, *Kur'an'da Salâh Meselesi*, (Ankara: DİB Yayınları, 2012), 225.

¹³⁴ İsfahani, *Müfredat*, 420; Mustafa Çağrı, “Merhamet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: DİB Yayınları, 2004), 29/184-185.

rahmeti kullarını affetmesi, af ve istiğfar taleplerini kabul etmesi, adaletli muamelesi, rızık ve şifa gibi lutuflarda bulunmasıdır.¹³⁵

Kur’ân-ı Kerim, “Azabıma dilediğimi uğrattırım; rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır...”¹³⁶ ifadesiyle Allah’ın rahmetinin çok engin olduğunu ve her şeyi kapsadığını¹³⁷, “...Selam olsun size! Rabbiniz kendi üzerine rahmeti yazdı.”¹³⁸ ayetiyle Allah’ın çok merhametli olduğunu,¹³⁹ bu nedenle de rahmetinden ümit kesilmemesi¹⁴⁰ gerektiğini bildirmektedir. Ayrıca sık sık Kur’ân’da Allah’ın merhametini ifade eden “Gafûrun Rahîm”, “Tevvâbün Rahîm” gibi kalıpların da kullanıldığı dikkat çekmektedir.¹⁴¹

Dünya ve ahirette insanın ihtiyaç duyacağı en önemli sığınak Yüce Allah’ın merhametidir. Dolayısıyla Allah Teâla azgın ve günahkâr kullarına, rahmetinden ümit kesmemelerini salık verip onları tövbeye ve hak yola davet etmektedir.¹⁴²

3.6. Tenkit, Kınama ve Ayıplamayla Davet

Tenkit etmek, kişide müspet yönlerin artmasına ve geliştirilmesine katkı sağlar. Tenkit sadece olumsuzlukları ön plana çıkarmaz, aynı zamanda olumlu yönlere de vurgu yapar.¹⁴³ Meleklerin Kur’ân’daki insanın yaratılış kararına itirazlarına yönelik kullanılan ifadeler tenkit üslûbuna güzel bir örnektir.¹⁴⁴

Kur’ân’daki tenkit yönteminin kendisine has özellikleri bulunmaktadır. Kur’ân muhatabının durumuna göre yumuşak veya sert bir üslûpla tenkit etmektedir. Muhatabın mümin, müşrik, Yahûdî, Hristiyan olması durumuna göre hitap ettiği de söylenebilir.¹⁴⁵ Mesela “Allah onları kahretsin” ifadesinde beddua şeklinde üslûbun sertliği farkedilmektedir.¹⁴⁶ Kur’ân’da Ehl-i Kitap, münâfık, müşrikler sert bir üslûpla eleştirilirken, müminlerin tenkidinde daha yumuşak bir üslûbun kullanıldığı görülmektedir. Nitekim müminleri tenkit eden ifadelerin ardından bağışlanma ve af gibi müjdelere yer verilmektedir.¹⁴⁷ Müminlerin önce itaatsizlikleri eleştirilmiş olsa da ayetin devamında merhamet ifadelerinin kullanıldığı dikkat çekmektedir.

¹³⁵ M. Fuad Abdülbâkî, *el-Mu’cemü’l-Müfehres*, 304; Bekir Topaloğlu, “Esmâ-i Hüsnâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: DİB Yayınları, 1995), 11/ 413.

¹³⁶ el-Ar’af 7/156.

¹³⁷ Hatice K. Arpağuş, “Allah-İnsan İlişkisinde Rahmet ve Gazab”, *Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2005/2), 50.

¹³⁸ el-En’âm, 6/54.

¹³⁹ el-Bakara 2/207; Topaloğlu, “Rauf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: DİB Yayınları, 2007), 34/468.

¹⁴⁰ Yusuf, 12/87.

¹⁴¹ el-Bakara 2/37, 54, 105, 107, 120, 126-128, 173, 182; En-Nisâ 4/29.

¹⁴² el-Zümer 39/53.

¹⁴³ Âl-i İmrân 3/113-115; et-Tövbe 9/30-31.

¹⁴⁴ el-Bakara 2/30; el-Ahzâb 33/72.

¹⁴⁵ et-Tövbe 9/30-31; ez-Zümer 39/67.

¹⁴⁶ el-Münâfikûn 63/1-4.

¹⁴⁷ ez-Zümer 39/64.

Kur'an tenkitli yaklaşımında yıkıcı değil, yapıcı bir yaklaşım sergilemektedir.¹⁴⁸ Çünkü kırıcı ve yıkıcı bir söylemin kullanılması muhatabı huzursuz edeceği gibi onun kendisini savunma haline çekmesine ve karşı duruşa geçmesine sebep olabilir. Bu sebeple Kur'an şahsın bizzat kendisi yerine, onun fikrini ya da davranış yönünü tenkit etmektedir.¹⁴⁹ Ayrıca Kur'an bu üslubu kullanırken fertlerden daha ziyade genele hitap etmektedir. Bu ise tenkide konu olan hallerde tepkisel olmayı ya da önyargılara kapılmayı engelleyerek o halleri muhatabın anlamasına ve ikna olmasına olanak sunmaktadır.¹⁵⁰

Tenkite sadece olumsuz yönlerin ifade edildiği anlaşılmamalıdır. Yapılması gereken bir işin yapılmaması veya yapılmaması gereken bir işin yapılması durumunda da tenkit kullanılır. Kur'an, "Lut, kavmine dedi ki: Sizden önceki milletlerden hiçbirinin yapmadığı fuhşu mu yapıyorsunuz?"¹⁵¹ sorusuyla tevbih/azarlamayı ifade eden bir üslup kullanırken, Hz. İbrahim'in, putları kırma öncesinde onlara yaptığı konuşmada "Yavaşça putların yanına vardı. (Oraya konmuş yemekleri görünce) Yemiyor musunuz?"¹⁵² sorusuyla putları tenkitle beraber alaya almıştır. Ayette Hz. Musa'nın Tur Dağı dönüşünde puta tapan kavmini görünce, "Ey Harun! Bunların dalâlete düştüğünü gördüğünde sana ne engel oldu..."¹⁵³ sorusuyla tenkit ifade eden bir üslupla kardeşini azarladığı görülmektedir. Kur'an-ı Kerim, zaman zaman soru-cevap tarzında tenkitte de bulunmaktadır.¹⁵⁴ Kur'an uyarıcı bir tenkit yöntemi takip eder. Peygamberler de bu minvalde hareket ederler.¹⁵⁵ Bu üsluptaki temel amaç ise, hata ve günaha düşen insanların içinde bulundukları durumu fark edip tövbe etmelerini, bir daha aynı yanlışlara düşmekten kaçınmalarını ve iyilikler peşinde olmalarını sağlamaktır.

3.7. Örneklem ve Tahayyül Ettirerek Davet

Kur'an'ın, insanları tövbe davet ederken görsel veya hissi duyulara hitap etmesi de dikkat çekicidir. Kur'an'daki canlandırma sahnelerinin amacı, dikkat çekme, mesajı somutlaştırmak ve etkisini arttırmaktır. Kur'an canlandırma yöntemiyle Allah'tan başkalarını dost edinenlerin hâlini açıklarken onları kendine yuva yapan örümceğin hâline benzetir.¹⁵⁶ Böylece hak yerine batıl olana inanmanın yanlışlığını ve güvenilmezliğini ortaya koymaktadır. Dünya hayatının geçiciliği, bitkilerin bir mevsimlik oluşuyla örneklendirilir.¹⁵⁷ Keza inkârcıların hâli "ıssız çöllerdeki" seraba benzetilerek kişiye Allah'tan gayri kimsenin ilâh ve

¹⁴⁸ Âl-i İmrân 3/152.

¹⁴⁹ Sultan Yeşiltaş-Nurullah Denizer, "Özellikleri Ve İlkeleri Bağlamında Kur'an'da Tenkit Üslubu", *Kader Dergisi* 20/1 (Haziran 2022), 333.

¹⁵⁰ el-A'râf 7/103-130.

¹⁵¹ el-A'râf 7/80.

¹⁵² es-Sâffât 37/91.

¹⁵³ Tâhâ 20/92.

¹⁵⁴ en-Nisâ 4/97. Nurullah Denizer, *Kur'anda İnsanlara Yöneltilen Sorular* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2020), 21.

¹⁵⁵ el-En'âm 6/48; el-Furkân 25/1.

¹⁵⁶ el-Ankebût 29/41; Behlül Tokur, "Kur'an'da Soru Kalıpları ve Metaforlar", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2011), 105-109.

¹⁵⁷ el-Kehf 18/45.

dost olmayacağı çarpıcı bir örnekle ifade edilir.¹⁵⁸ İnsanların tahayyül edebilmesi için ayette, “Yapılan iş bir hardal tanesi ağırlığında olsa ve bir kayanın içinde yahut göklerde ya da yerin içinde bile olsa”¹⁵⁹ salih amelin karşılığının verileceği belirtilmektedir.¹⁶⁰ Şeytanın hilesine maruz kalmış kişinin kıyametteki hâli ise dramatize edilerek Allah’ın emirlerine uymayanların ahiretteki perişan hâlleri canlandırılır.¹⁶¹ Böylece kişinin, günah işlemekten kaçınması, tövbe istiğfarda bulunarak af dilemesi ve hakikate teslim olması hedeflenir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

İnsan, akıl ve iradesiyle verileri değerlendirme, mukayese etme ve yeni bilgi üretme kabiliyetine sahiptir. İnsanı sorumlu kılan bu vasfı, onun tutum ve davranışlarını sorgulamasını, yaptıklarının sonuçlarını hesaba katmasını, hata yapmamaya çalışmasını, yaparsa da hemen hatasından vazgeçerek verdiği zararı telafi etmesini gerektirir. Kur’ân da insandan, sahip olduğu bu özelliğini kullanarak Allah’tan kendisine verilen mesajları anlamaya çalışması istenmektedir.

İnsanın aklî ve vicdanî melekesi, bir yandan hatalarında onu pişmanlığa ve tövbe sürecine götürürken diğer yandan da keder ve dert olan günahlardan arınma ve vicdânen rahatlatma imkânı sağlar. Tövbe insana üzüntü, utanç, mahcubiyet ve suçluluk gibi duygulardan uzaklaşma, keşkeli söylemlerlerden kurtulma imkânı sağlar. Asıl erdem insanın işlediği günahı ısrar etmeyip Hz. Âdem gibi kendi suçunun farkına varması ve pişmanlığını ifade etmesidir.

Kur’ân insanı hatalarından vazgeçmeye ve tövbe etmeye davet ederken çeşitli yöntemler kullanmıştır. Kur’ân’da günahkâr kişiyi tövbe etmeye davette kullanılan yöntemlerin en temel hedefi insanın kendisinin hatasının farkına varması, kendi isteğiyle vazgeçmesi ve tövbe etmesidir.

Tövbeye davet yöntemlerinden bir diğeri ise insana, geçmişte günahlarında ısrar edip tövbeye yanaşmayan kavimlerin başlarına gelen ibretlik hâllerin hatırlatılmasıdır. Yine Kur’ân tövbeye davet ederken çeşitli sorular sorarak günahkâr insanın kendisini ve yaptıklarını sorgulamasını ister. Bu tarz sorular insanın yaptıklarının şaşılacak derecede mantıksızlığını hatırlattığı gibi aynı zamanda insanı düşündürmeye ve hatasını fark edip yanlıştan döndürmeye yöneliktir. Öte yandan Kur’ân’da dünya hayatının bir imtihan olduğu hatırlatılması yanında, ara ara ikaz, uyarı ve tehdit bazen de Allah’ın rahmet ve sevgisinin kazanılmasının şartları dile getirilmiş ve insan tövbeye davet edilmiştir.

¹⁵⁸ Nûr 24/39.

¹⁵⁹ Lokmân 31/16.

¹⁶⁰ el-Zilzâl 99/7-8. Bir hardal tanesinin ağırlığı 0,000707 gramdır. Bk. Şükrü Özen, “Habbe”, TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: DİB Yay. 1996), 14/343-346.

¹⁶¹ İbrâhîm 14/21-22.

Kur'an'da, tövbe davetine icabet etmenin mükâfatı olarak ise günahların örtülmesi, affedilerek ortadan kaldırılması, tebdil edilerek sevaplara dönüştürülmesi hatta hiçbir iz bırakılmaksızın giderilmesi hususları zikredilmiş ve böylece kul tövbeye yönlendirilmiştir.

Kişinin tövbeyle yeni bir kimliğe kavuşması, önce onun kendi nefsinde, sonra yakın sosyal çevresinde olumlu etkiler oluşturacaktır. Tövbe eden kul kendisini ve çevresini ıslah etmeye ve olumlu katkılar sunmaya yönelecektir. Zira artık salih bir kul olan insandan salih ameller sadır olacaktır. İnsan davranışlarından sorumlu bir varlık olarak, hâl ve hareketlerinin takip ve kaydedildiğinin bilinciyle, akıl ve iradesiyle hareket edecektir.

Yazarlık Katkısı

1. Sorumlu Yazar Mehmet ESER: Kavramsallaştırma, metodoloji, veri toplama, analiz ve yazma (%70).
2. Yazar Doç. Dr. Fatih TOK: Veri iyileştirme, inceleme ve düzeltme (%30).

Yazarlar olarak aramızda ve/veya başka kurum ve kuruluşlarla herhangi bir çıkar çatışması durumu bulunmamaktadır.

Etik Kurul Beyanı

Bu makale ESOGÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Doç. Dr. Fatih TOK danışmanlığında tamamlanan "Kur'an-ı Kerim'in İnsanı Tövbeye Davet Yöntemi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Araştırma doküman incelemesine dayalı olduğundan etik kurul onayı gerekmemektedir.

İTHAF / DEDICATION

"Bu makale, İsrail'in Gazze'deki üniversitelere, okullara, hastanelere, mülteci kamplarına, evlere, camilere ve kiliselere düzenlediği vahşi, barbar, insanlık ve hukuk dışı saldırıları nedeniyle hayatını kaybeden bilim insanları, öğrenciler, sağlık çalışanları, din adamları, gazeteciler, bebekler, çocuklar ve masum sivillere ithaf edilmiştir. İsrail'in iki milyondan fazla Gazzeliyi evlerinden ve topraklarından sürgün etmek istemesi insanlık dışıdır. İsrail'in uluslararası hukuka, insan hak ve hürriyetlerine aykırılık içeren tüm işgal ve saldırıları suçtur ve bu nedenle yargılanması gerekmektedir.

This article is dedicated to the scientists, students, health workers, religious officials, journalists, babies, children and innocent civilians who lost their lives as a result of Israel's brutal, barbaric, inhumane and illegal attacks on universities, schools, hospitals, refugee camps, homes, mosques and churches in Gaza. Israel's attempt to expel more than two million Gazans from their homes and lands is inhumane. All Israeli occupations and attacks that violate international law, human rights and freedoms are crimes and therefore Israel must be prosecuted."¹⁶²

¹⁶² bk.: Yılmaz Arı, "Bir İnsanlık Suçu Ve Soykırım Trajedisi: İsrail'in Filistinlilere Uyguladığı Devlet Terörü Nedeniyle Yargılanması Gerektiğine Dair Bir Değerlendirme". *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 5 (Aralık 2023), 22-44; To read the article in English, see here: Yılmaz Arı, "A Crime against Humanity and the Tragedy of Genocide: An Evaluation That Israel

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Abdülbâkî, M. Fuad. *el-Mu'cemü'l-Müfrehes Li Elfâzî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1986.
- Akbaş, Yaşar Fatih. “İstifhâm Edatlarının Soru Anlamı Dışında Kullanılması: Bakara Sûresi Örneği”. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/19 (2023), 300-312.
- Akdemir, Merve – Gül, Ali Rıza. “Kur’ân’da İnsanla İlgili Sembolik İfadelerin Analizi”. *Sultan İlahiyat Araştırmaları Dergisi (SİAD)* 1/1 (Aralık2023), 85-100. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10443449>
- Albayrak, Halis. “Tebliğ ve Davet Kavramlarının Analizi”. *İslam’ın Güncel Sunumu* Hz. Peygamber’in Tebliğ Metodu Işığında 2003 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri. Ankara: TDV Yayınları 2006, 43-52.
- Arı, Yılmaz. “A Crime against Humanity and the Tragedy of Genocide: An Evaluation That Israel Should Be Sued for State Terrorism against Palestinians”. çev. Mustafa Turan. *Uluslararası Dorlion Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (DASAD)* 1/2 (December 2023), 445-465. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10429568>
- Arı, Yılmaz. “Bir İnsanlık Suçu Ve Soykırım Trajedisi: İsrail’in Filistinlilere Uyguladığı Devlet Terörü Nedeniyle Yargılanması Gerektiğine Dair Bir Değerlendirme”. *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 5 (Aralık 2023), 22-44. <https://doi.org/10.61216/darulhadisdergisi.1392165>
- Arı, Yılmaz. “Gölgede Kalan Yıkım: İsrail’in Devlet Destekli Terörü Ve Soykırım Trajedisi Tarihi”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (Eylül 2024), 639-665. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1491769>
- Arpaguş, Hatice K. “Allah-İnsan İlişkisinde Rahmet ve Gazab”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2005/2), 8-29.
- Aruk, Seyfullah. “Kur’ân-ı Kerim’de Kadın Kıssaları”. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, (2011).
- Bebek, Adil. “Günah”. *TDV Ansiklopedisi*. 14/282-285, İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Canbulat, Mehmet. “İstiğfar”. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Cemâleddin el-Kâsımî. *Kur’ân’ı Anlamak-Tefsir İlminin Temel Meseleleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1990.
- Çağrı, Mustafa. “Merhamet”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 29/184-185, Ankara: DİB Yayınları, 2004.
- Çelik, Hüseyin Avni. “Affın Kur’ân-ı Kerimdeki Yeri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (Haziran 1995), 95-128.
- Çetiner, Bedrettin. *Esbâb-ı Nüzûl Kur’ân Âyetlerinin İniş Sebepleri*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2010.
- Demiray, Mustafa. ‘Vaad’. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 42/403-404, İstanbul: DİB Yayınları, 2012.
- Denizer, Nurullah. *Kur’ân’da İnsanlara Yöneltilen Sorular*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2020.
- Doğan, Lütfi. *Sünnet Işığında İslam Ahlâkının Esasları*. Ankara: DİB Yayınları, 2015.
- Dumlu, Ömer. *Kur’ân’da Salâh Meselesi*. Ankara: DİB Yayınları, 2012.
- Durmuş, Zülfişkar-Özata, Havva. “Kur’ân-ı Kerim’de Ahirette Yaşanacak Pişmanlık Sahneleri”. *Umde Dini Tetkikler Dergisi* 2/1 (Temmuz 2019), 9-47.

Should Be Sued for State Terrorism against Palestinians”, çev. Mustafa Turan, *Uluslararası Dorlion Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (DASAD)* 1/2 (Dec. 2023), 445-465; İsrail’in Filistin’de uyguladığı soykırımın tarihini okumak için bk: Yılmaz Arı, “Gölgede Kalan Yıkım: İsrail’in Devlet Destekli Terörü ve Soykırım Trajedisi Tarihi”, Arı, Yılmaz. “Gölgede Kalan Yıkım: İsrail’in Devlet Destekli Terörü Ve Soykırım Trajedisi Tarihi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (Eylül 2024), 639-665.

- Horozcu, Ümit. "Ruh Sağlığı ve Din". *Din Psikolojisi El Kitabı*. ed. Mustafa Doğan Karacoşkun. Ankara: Grafiker Yayınları, 2017.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükrim. *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut: Daru Sadır, ts.
- Karagöz, İsmail. Mehmet Canbulat, Fikret Karaman, İbrahim Paçacı. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 2020.
- Kyendyebai, Syerikjan. "İtap Ayetlerinin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi". İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Öz, Ahmet. *Kur'an'da Yapıcı Eleştiri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Rağb el-İsfehani. *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*. çev. Abdülbaki Güneş-Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yay., 2010.
- Şahin, İskender. "Dünya Hayatı Çerçevesinde Kur'an'da Yer Alan Fiilî Cezalar". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2013), 61-85.
- Tok, Fatih. "Günah ile Tövbe Arasındaki Mahiyet İlişkisi". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 8/1 (Nisan/April, 2024), 288-307.
- Tokur, Behlül. "Kur'an'da Soru Kalıpları ve Metaforlar". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2011), 105-118.
- Topaloğlu, Bekir. "Rauf". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: DİB Yayınları, 2007, 34/468.
- Topaloğlu, Bekir. "Esmâ-i Hüsnâ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: DİB Yayınları, 1995.
- Umaç, Bilal. "Kur'an'da İstifhâm Üslûbu ve Belâğî Özellikleri". *Academic Social Resources Journal* 7/39 (2022), 744-757.
- Yalvaç Arıcı, Handan. "Kur'an Perspektifinden Pişmanlık". *Artuklu Akademi* 7/2 (2020), 417-448.
- Yeşiltaş, Sultan-Denizer, Nurullah. "Özellikleri ve İlkeleri Bağlamında Kur'an'da Tenkit Üslûbu". *Kader Dergisi* 20/1 (Haziran 2022), 323-344.
- Yıldız, Mustafa. "İbn Haldun'un Tarihselci Devlet Kuramı". *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 10 (Güz 2010), 25-55.
- Yüksek, Muhammed İsa. "Kur'an'daki 'Ve-mâ edrâke' Kalıbı Bağlamında Metafizik Varlıkların Mahiyet Tespitinde Dilin İmkânı". *İlahiyat tetkikleri dergisi* 1 (2019), 83-105.